

MUSEOVIRASTO
 Rakennushistorian osasto

SIPOON VANHA KIRKKO JA SEN SAKARISTON ULLAKKO
 Kertomus matkasta 3.8.1992

Markus Hiekkänen

Tein 3.8.1992 matkan Sipoon vanhalle kirkolle tarkastaakseni korjaustöiden nykyvaiheen ja tutkiakseni sakariston ullakon rakenteet, jotka ensimmäistä kertaa 1930-luvun(?) jälkeen ovat tutkijan saavutettavissa. Jälkimmäinen työ liittyi muun kiinnostuksen ohessa väitöskirjatyöhöni sekä tulevaa Pohjoismasta kirkkoarkeologian symposiumia 1993 varten suunnittelemani esitelmään Suomen keskiaikaisten kirkkojen kattotuoleista.

Runkohuoneen katon korjaustyöt

Runkohuoneen katon etelälappeesta on vaihtamatta enää 18-20 ylintä paanuriviä, vaihdettuja on jo n. 50 riviä. Jokaisessa rivissä on n. 200 paanua. Etelälappeen paanujen lopullinen määrä tulee olemaan 15-16 000. Asehuoneen itälappeen arvio on n. 3 000, länsilap-
 peessa hiukan vähemmän (tämä lape on pienempi). Runkohuoneen katossa valmistuu suunnilleen viisi paanuriviä päivässä ellei ole tilapäisiä vaikeuksia kuten esim. asehuoneen länsilappeesta ylöspäin ja länteen, missä katto oli notkolla. Täällä jouduttiin tekemään neljän metrin matkalla 5 cm korotusta viiden kattotuolin kohdalla. Vaakasiteet olivat irronneet ja niitä oli vahvistettu aikoinaan. Luulen tämän tapahtuneen 1915(?) Alarik Tavaststjernan suunnitelmien mukaan.

Tältä alueelta Förströmin miehet (Kalervo Virkki) ottivat kel-
 lotapuliin talteen paanun, johon puukolla on kaiverrettu: 1915 AL. Paanu oli halki ja lankanaulalla kiinnitetty. Mainittu teksti oli yläpinnassa, mutta ylempään paanun suojassa. Sahalautaa, mutta yläpäää veistetty kirveellä ohuemmaksi. Tauno Virkki (Kalervon veli) kertoi nähneensä kirjaimet AL myös ullakonaukon alapuolella. - Ruodelaudat on veistetty kirveellä, joitakin sahattuja paikkaus-
 lautoja on toki joukossa. - Kalervo Virkin mukaan on runkohuoneen ullakon itäseinässä sisäpuolella märkään laastiin tehty n. 5 cm läpimittainen vihkiristi. Se oli huomattu naakkaverkkoja asennettaessa, joten sen täytynee olla lähellä muurinharjaa.

Muina töinä on sadepäivinä tehty naakkaverkot. Ne täytyy työntekijöiden mukaan kiinnittää poraamalla kiviin reiät ja niihin reikäpultit. Kehoitin miettimään toisen ratkaisun, sillä pieteettisyydestä ei tuollaista toimenpidettä tule tehdä. - Asehuoneen jiiriin on asennettu kuparipelti. - Virkki on pitänyt työkansiota, jossa on valokuvia eri töistä. Sitä säilytetään työn valmistumisen jälkeen Förströmillä Perniössä. - Förströmin työntekijöistä Jarmo Pakkanen keräsi käyttämättömät ruodetiilet, jotka olen kuvannut eräässä matkakertomuksessani, runkohuoneen ullakolta. - Runkohuoneen harjan itäpään koristelauta on vielä korjaamatta tapulissa.

Paanutuksen tuohi on riittänyt (ks. kertomukseni matkasta 3.6.1992, päiv. 15.6.1192) siten, että nyt se on loppumassa, mutta Varkauden läheltä on jo tulossa uusi lasti. Förströmin miehet kehuivat venäläistä tuohilähetystä paremmaksi kuin suomalaista. Venäläisissä tuohissa reu'nat on tehty huolellisemmin eikä niistä joudu puukolla poistamaan kippuraa osaa kuten suomalaisissa. Tuohilevyt tulevat venäjältä 50 levyn arkeissa ja niissä on nimilaputkin vanerista. Runkohuoneen koko etelälape on venäläisestä tuohesta.

Sakariston ullakko

Sakariston ullakolle päästiin heinäkuun lopulla purkamalla katon itälapteen alaruoteita. Seuranneessa siivouksessa täyttyi kokonainen iso traktorin peräkärriäinen roskasta: naakanpesärisua, pappia, kylkiluita, nikamia, lintujen ulostuksia, hevosenkikkaroita, kaikenlaista. Naakanpesärisua oli ullakon eteläpäässä aina 0,5 m korkeuteen runkokuoneen tasakerrasta.

Etelästä laskien (seuraavassa lasketaan kattotuolit aina etelästä) 1. kattotuolin alempi kitapuu oli itäpäästänsä tipahtanut kiinnikkeestänsä. Se asennettiin tilapäisesti paikalleen valokuvaustyöskentelyäni varten. - Ruodelautojen päät ovat varsinkin itälapteen eteläosassa lahot ja ne joudutaan katkaisemaan 2. kattotuolin kohdalta. Kokonaan on lahonnut itätasakerran sisemmän tasakertapuun eteläosa 2. kattotuolista etelään. Saman tasakerran 1. kattotuolin kypälä on kokonaan laho ja vaihdetaan. Tasakertapuiden eteläisempi sidepuu saa jäädä paikoilleen, samoin 2., joka sijaitsee aivan 5. kattotuolin alla. Länsiseinän sidepuut sijaitsevat 2. ja 5. kattotuolin kohdalla. Molemmissa se on kypälän alla.

Länsilapteen asiat ovat paremmin, mutta jokunen ruodelauta joudutaan vaihtamaan 2. kattotuolin eteläpuolella. Jiiriin aiotaan asentaa kuparinen jiiripelti, mikä ei mielestäni olisi tarpeellista, vaan liiallista suojaamishalua osoittavaa. - Pyysin ottamaan talteen pinnasta sydämeen ehjiä vaihdettavia puuosia, joihin tulee merkitä paikka ja aika. Sovimme, että näytteitä säilytetään sakariston ullakolla mahdollisia tulevia dendrokronologisia ja muita analyysyjä varten. Vesikattoonhan tehdään nyt luukku, samanlainen kuin tapulissa eli mahdollisimman näkymätön.

Ylimmässä ruodelaudassa itäpuolella 1. ja 2. kattotuolin välissä on tervalla maalattu kaunis koristepunos, pituudeltaan ehkä 0,4-0,5 m (en ulottunut tutkimaan tarkemmin). Se on mitä todennäköisimmin alkuperäinen, keskiaikainen. Etsimättä tulee mieleen Pernajan asehuoneen ullakon ruodelauta, jossa myös koristelua.

Pohjoispäädyn vieressä näkyy harjan molemmin puolin sakariston uunin savuhormin laudoilla umpeenlyöty paikka. Päädyn tiilipinnassa näkyy keskellä niukkoja laastijälkiä, jotka ehkä osoittavat savujohtimen kulun.

Runkokuoneen pohjoismuurin ulkopinta on karkeaa kivimuurausta, ei erityisen sileää. Paljon kiilakiviä. Sakariston länsiseinän ja runkokuoneen pohjoisseinän välissä on selvä ja kiistaton muurausliitos. Ylinnä sakariston seinässä on tasoituskerros pienemmistä kivistä, mutta heti tämän alapuolella työntyy isompi kivi runkokuoneen seinään. Myös tasoituskerroksen kivistä osa työntyy runkokuoneen seinään. - Samanlainen tilanne on itäseinän puolella. Sakariston itäseinän ylimmät eli tasoituskivet työntyvät osaksi runkokuoneen seinään ja runkokuoneen kivet puolestaan sakariston seinään. Tasoituskerroksen alapuolella sakariston seinästä työntyy isohko kivi runkokuoneen seinään. tämän alapuolella taas runkokuoneen seinästä työntyy kivi sakariston itäseinään. Tämän kiven alla on sakariston itäseinässä etelä-pohjoissuunnassa syrjäällänsä siteinä viisi tiiltä. Niiden alla näyttää olevan toinen samanlainen kerros. - Nämä havainnot vahvistavat mitä suurimpaan varmuuden asteeseen saakka sen jo Tavaststjernan tutkimusten kautta saamani tiedon, että Sipoon kirkon sakaristo ja runkokuone on rakennettu samanaikaisesti. Tämänkään kirkon kohdalla ei siis pidä paikkansa se Kronqvistin lanseeraama käsitys, jonka mukaan Suomen keskiaikaisissa kirkoissa sakaristo rakennettiin ennen runkokuonetta.

Holvin lounaisosa on ollut rapattu n. 1 cm paksuisella, suuri-piirteisesti tasoitetulla kalkkilaastilla. Rappaus on irronnut etelävaipan länsiosassa alhaalta aina metrin korkeuteen asti siten, että tiilet näkyvät. Korjausrappaus on vain aivan holvin huipussa. Annoin Förströmin miehille ohjeen rapata irronnut kohta (ja myös muut kohdat, ks. seur.) kalkkilaastilla. - Holvin länsivaippa on ehjä; siinä ei näy esim. märkään laastiin tehtyjä merkintöjä. Sama tilanne on holvin luoteisosassa. Sen sijaan pohjoisvaipan yläosassa, n. 100 cm laesta pohjoiseen on n. 20 x 20 cm laajuinen alue ilman rappausta. - Holvin laki muodostaa 30-40 cm laajuisen erillisen nystyrämäisen huipun. Kuitenkin kunkin vaipan huippu on keskiosaa korkealla.

Holvin itävaippa on rappaukseltaan verraten ehjä. Irronnutta rappausta on vain alaosassa, missä vaippa on kiinni 3. kattotuolin kontissa. Kattotuolin kypälä on täällä itäpuolellakin lyhyempi kuin muut. Vaipan yläosassa kaakkoispuolella on märkään laastiin tehty kaiverrus, jota en pysty tulkitsemaan. Sen vieressä on rap-

pauksen sekoitteena karvaa. Muualta rappauksesta en huolellisista etsinnöistäni huolimatta sitä löytänyt. Otin muutamia karvoja näytteeksi. - Itävaipan eteläosassa on irronnutta rappausta n. 60 x 80 cm laajuisella alueella. Samoin etelävaipan itäosassa 100 x 70 cm laajuisella alueella, verraten alhaalla.

Itäpuolella 2. ja 3. kattotuolin konteissa on raapejälkiä. Eniten raapejälkiä koko ullakolla on 1. kontin länsi- ja eteläpinnassa.

Kattotuoleja on yhteensä viisi. Näistä 1. kattotuolin länsikontin etelä- ja iäpinta on koko korkeudeltaan pystysuuntaisten raapejälkien merkitsemä. Jälkiä ei näy pohjois- ja länsipinnassa. (Samanlaisia jälkiä muistan havainneeni Espoon kirkon runkokuoneen läntisimmän kattotuolin länsipinnassa, varsinkin vinotuissa.) Samanlaisia raapejälkiä on 3. kattotuolin länsikontissa. Selkäpuussa on eteläpuolella 70 cm korkeudessa tasakerrasta koro.

Kontin yläpäässä on pyöreä, siisti tappi, joka on katkaistu kontin ja selkäpuun pintaa pitkin. Kämpälä työntyy 10-15 cm kontista itään. Kaikissa paitsi kolmannessa kattotuolissa tilanne on tämä. Kolmannen kohdalla holvin länsivaippa on aivan kontin vieressä. Kyseessä on siis joko alunperin muita lyhyemmäksi tehty kämpälä tai sitten se on katkaistu holvia lyötäessä. Uskoisin enemminkin jälkimmäiseen mahdollisuuteen, pikkutarkka suunnitelmallisuus leimaa muutenkin Sipoon kirkon rakentamista ja sakariston holvi on tehty välittömästi seinämurien valmistumisen jälkeen.

Länsiseinän sisempi tasakertapuu päättyy runkokuoneen pohjoisseinän sisässä isokkoon kiveen n. 20 cm syvyydessä seinäpinnasta. Ulomman tasakertapuun eteläpäästä ei voi tehdä havaintoja, sillä se jää kämpälän alle.

Edellä kuvattuja raapejälkiä ei ole 4. kattotuolissa, mutta sen sijaan taas 5. länsikontin itä- ja pohjois(!)pinnassa.

Pohjoispäädyn tiilimuuraus alkaa tasaisesti ja täsmällisesti sillä korkeudella, missä konti yhtyy selkäpuuhun. Tiilimuuraus on epäsäännöllistä munkkilimitystä. Saumat osaksi lipalla, osaksi viimeistelemättömät. Tiilimuurauksen alla kivimuurin saumoissa näkyy tekstiilipainannetta. Jokunen tiili kiilana, harvakseltaan. Pohjoispäädyn alin olka (siis kiven ja tiilen välinen) on 143 cm korkeudessa itätasakerrasta. Olan leveys itäosassa 13 cm, muualla 15 cm. Toinen olka on harjasta 158 cm alaspäin, sen leveys 14 cm. Sen keskiosassa on kaksi juoksutiiltä. Tiilimitat päädyssä 28-28,5 x 13 x 7-7,5 cm. Joukossa on jokunen mitoiltaan 27 cm tai leveydeltään 8 cm. Tiilet suhteellisen vaaleita, kirkkaan punaisia, tasalaatuisia. - Pohjoisseinään liittyy hiukan holvin yläpuolella ikäänkuin kilpikaari.

Vesikaton ruodelautojen leveyksiä satunnaisesti: 27, 30, 26 cm; reunat viistottu. Itäseinän puolella on 5. kattotuolin kontissa raapejälkiä. - 6. kattotuolista näkyy selkäpuuta ja kontin yläosaa päädyn itäharjan takaa. Se näkynee osaksi myös ulkopuolelta? - 4. kämpälän yläpinnassa keskellä on koro. - Tasakertapuun länsipinnassa 3.-5. kattotuolien välissä on raapetta.

Itätasakerran yläpuolella on runkokuoneen pohjoismuurissa eräänlainen "lippa". - Palaneita kiviä ei näy missään sakariston seinien osassa, ei myöskään runkokuoneen pohjoisseinässä. On huomattava, että vaikka palamattoman kiviaineksen seassa olisi palaneen näköisiä kiviä, ei tämä merkitse kirkon paloa. Yksittäisissä kivissä on kysymyksessä rakennustyön aikainen kivenhalkaisu tulella ja vedellä. Palaneisuus täytyy olla seinän kaikissa kivissä ja läpikäyvä piirre ennenkuin voi arvioida rakennuksen palaneen. Oli miten oli, Sipoon vanha kirkko ei koskaan ole palanut.

Kattotuoleja yhdistää pohjois-eteläsuuntaiset jäykistäjät, jotka on kiinnitetty selkäpuihin isokantaisilla nauloilla (1 per selkäpuu). Länsilappeella ne ovat seuraavasti: alin (1.) kontin puolivälin korkeudessa, 2. välittömästi kontin yläpuolella, 3. on 40 cm alimman kitapuun yläpuolella, 4. on 20-30 cm toiseksi alimman kitapuun yläpuolella ja 4. eli ylin jäykistäjä on harjasta 40 cm alaspäin. Jäykistäjistä 3. ja 5. ulottuvat etelässä vain 2. kattotuolin kohdalle, muut runkokuoneen pohjoisseinään. Pohjoispuolella kaikki työntyvät katonlappen ja muurinharjan taakse, todennäköisimmin 6. kattotuoliin asti.

Itälappeella ei ole alinta jäykistäjää, mutta naulanjäljistä päätään sellainen on ollut. Muuten itäpuolen jäykistäjät ovat symmetrisesti samoissa korkeuksissa ja samoilla tavoilla kui länsilappeessa.

Kaikki jäykistäjät on tehty rimoista, joiden mitat ovat 7-8 x

4-5 cm. Ne on veistetty huolellisesti, vajaasärmää ei ole. Yhden-
näköisyyden, suunnittelun, naulojen ym. perusteella pidän jäykis-
täjiä alkuperäisinä aivan kuten muitakin sakariston kattotuolien
osia. Koska runkokuoneen kattotuolit ovat 1450-luvun alusta, ovat
sitä sakaristonkin, poikkeuksetta. Ikäeroa voi olla ehkä korkein-
taan yksi talvikausi.

Kirkon runkokuoneen luoteiskulmasta n. 10 m pohjoiseen-pohjoisluo-
teeseen on karjalaispatsas. Sen kohokirjaimina versaalein tehty
teksti on seuraava. Eteläpinta: KARJALAN / MULLASSA / LEPOSIJANSA
/ SAANEIDEN / MUISTOLLE / / TILL MINNET / AV DEM / SOM VILAR / I
KARELENS / JORD // SIPOON KARJALAISET RY. Länsipinta: AJATUKSET /
LINNUN LAILLA / LUOJAN LUOKSE / NOUSKON / NUKKUU HEIMO / KOTO-
MAILLA / KARJALAISEN / KALMISTON. Kaikki lainausmerkkien sisällä.
Alinna: TEUVO SUUTARI 1982.

Helsingissä 7.8.1992

Markus Hiekkanen
tutkija (virkavapaalla)